

NACIONĀLIE PARTIZĀNI VAI NELEGĀLISTI? HARALDA ĢEDERTA GRUPAS DALĪBNIEKU PIEMĒRS VALMIERAS UN VALKAS RAJONĀ (1946–1955)

REINIS RATNIEKS

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

E-pasts: ratnieksr@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkotas problēmas līdzšinējos mēģinājumos Latvijas historiogrāfijā definēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus. To akcentēšanai izmantota ar nacionālās pretošanās kustību saistītas personu grupas piemērs, kuras darbība nav uzskatāma par nacionālo pretošanos. Temata izpētes rezultātā var secināt, ka līdz šim Latvijas historiogrāfijā izvirzītajās definīcijās nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka jēdziens ir skaidrots nepilnīgi. Ar definīcijas problēmu zināmā mērā saistīts statusa un būtības jautājums, proti, atsevišķos gadījumos konstatējamā atšķirība starp personas formālu piederību nacionālās pretošanās kustībai un šīs personas motivāciju dalībai tajā, kas varēja būt nesaistīta ar kustības mērķi.

Atslēgvārdi: nacionālā pretošanās kustība, nacionālie partizāni, nelegālisti, historiogrāfija, kriminālnoziedzumi.

IEVADS

Nacionālā bruņotā pretošanās kustība PSRS okupācijas režīmam Latvijā un pārējās Baltijas valstīs Otrā pasaules kara beigās un pēc tā bija process, ko izraisīja padomju reokupācija un komunistiskā režīma politika. Pretošanās kustība pamatā radās no cilvēkiem, kas masveidā pārgāja nelegālā stāvoklī, apvienojās un organizēja nacionālo partizānu grupas.

Līdzās nacionālās pretošanās grupām pastāvēja plašs nelegālistu¹ kopums, kas necinījās pret okupāciju, taču objektīvu apstākļu dēļ bija daļēji saistīts ar partizāniem. Veidošanās, organizēšanās un darbības ziņā bruņotu nelegālistu

grupas mēdza maz atšķirties no pasīvām partizānu grupām. Šī problēma Latvijas historiogrāfijā tikpat kā nav aplūkota, taču, strādājot ar temata izpētē izmantojamajiem avotiem, nacionālajai pretošanās kustībai piederīgu indivīdu konstatēšana nav realizējama bez skaidriem kritērijiem. To demonstrē, piemēram, Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (*KGB*) kartotēka par nacionālo partizānu grupu vadītājiem² Latvijas Valsts arhīva (*LVA*) 1825. fonda 2. aprakstā. Tajā no 33 personām, kuras pieskaitītas nacionālās bruņotās pretošanās kustībai Valmieras apriņķī, vismaz sešas aktivitāšu un motivācijas ziņā ir uzskatāmas tikai par bruņotiem nelegālistiem, kuri neveica un neplānoja darbības Latvijas neatkarības tuvināšanai³ (*LNA-LVA*, 1825–2–1).

Rakstā analizēti mēģinājumi Latvijas historiogrāfijā definēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus un aplūkotas to problēmas, izmantojot nelegālistu grupas dalībnieku piemēru, jo viņi bija cieši saistīti ar nacionālajiem partizāniem. Raksta mērķis ir analizēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka definīcijas Latvijas historiogrāfijā un to problēmas, izmantojot par piemēru Haralda Ģederta grupas dalībnieku darbību Valmieras un Valkas rajonā⁴ 1946.–1955. gadā. Latvijas historiogrāfijā nav nostiprināts termins “nacionālā bruņotās pretošanās kustība”. Tā vietā atkarībā no konteksta lielākoties lietoti apzīmējumi “bruņotās pretošanās kustība” vai “nacionālo partizānu kustība”. Raksta autora skatījumā “nacionālā bruņotās pretošanās kustība” ir precīzākais ietvars, kādā iekļaut nacionālos partizānus un viņu atbalstītājus. Abas kategorijas ir noteiktas arī Latvijas valsts likuma “Par nacionālās pretošanās kustības dalībnieka statusu” 2. pantā.⁵

Raksta mērķa sasniegšanai analizēta Latvijas historiogrāfija par nacionālo partizānu cīņu vēsturi. H. Ģederta grupas dalībnieku darbības izpētei izmantota viena Latvijas PSR *KGB* krimināllieta, viena 1949. gada 25. marta deportācijas lieta, kā arī atsevišķas laikabiedru atmiņas. H. Ģederta krimināllieta ir vienīgais Latvijā pieejamais dokumentu apkopojums par grupas vēsturi, taču par tā sniegtās informācijas apjomu un pietiekamo objektivitāti liecina fakts, ka lietas ietvaros tiesātas tikai divas personas, kurām nav inkriminētas politiski motivētas aktivitātes, līdz ar ko izmeklēšana bijusi mazāk tendencioza, savukārt izmeklēšanas un apsūdzības procesa dokumentācija sastāv no sešiem apjomīgiem sējumiem (katrā sējumā apmēram 200–450 lapas).

NACIONĀLĀS BRUŅOTĀS PRETOŠANĀS KUSTĪBAS DALĪBNIKĀ JĒDZIENS UN ŠĪ JĒDZIENA DEFINĒŠANAS PROBLĒMAS LATVIJAS HISTORIOGRĀFIJĀ

Priekšstata veidošana par nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka jēdzienu Latvijas nacionālo partizānu cīņu vēsturē sākās 90. gados, kad nacionālo partizānu cīņu pētniecībai pievērsās Latvijas Universitātes

profesors Heinrihs Strods. 1996. gadā tika izdota viņa monogrāfija “Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956”, kurā autors gan aprobežojās ar padomju vēstures enciklopēdijā atrodamo skaidrojumu, ka “nacionālā atbrīvošanās partizānu kustība vērsta pret ārzemju iekarotājiem un viņu pakalpiņiem, nacionālās neatkarības, brīvības un demokrātijas aizstāvēšanai”. Partizānu atbalstītājus H. Strods definēja kā cilvēkus, kuri partizāniem sniedza mītni, uzturu, apģērbu, informāciju (Strods 1996, 6, 499). Faktiski gan atbalstītāju funkcijas bija plašākas, ietverot arī cita veida atbalstu un iesaistīšanos partizānu nevardarbīgās cīņas formās, taču visumā definīcija ir korekta.

H. Stroda rakstā “Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā: kopējais un atšķirīgais” (2006) par nacionālo partizānu dēvēta persona, kas ietilpst galvenokārt no vietējiem iedzīvotājiem veidotu bruņotu vienību sastāvā un cīnās pret pretinieku tā okupētajās teritorijās. H. Strods nav arī šīs definīcijas autors – tā ir pārņemta no 1999. gadā Rīgā izdotās “Svešvārdu vārdnīcas” (Strods 2006, 21, 32). Definīcijas trūkums ir tās šaurais tvērums, jo tā neiekļauj partizānu grupas, kuras atturējās no aktivitātēm, gaidot labvēlīgāku situāciju.

Savā monogrāfijā par partizānu cīņām “Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956” (2012) H. Strods dalīja nacionālo partizānus trīs kategorijās. Pirmkārt, aktīvajos nacionālajos partizānos, kas darbojās bruņotu vienību sastāvā. Otrkārt, pasīvajos partizānos, kuri dzīvoja legāli, bet epizodiski pievienojās aktīvajām partizānu grupām. Treškārt, neskaidru iemeslu dēļ H. Strods par nacionālajiem partizāniem uzskatīja arī partizānu atbalstītājus (Strods 2012, 22–23). Partizānu atbalstītāji ir uzskatāmi par nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekiem, bet ne par partizāniem. Problēmas saskatāmas arī H. Stroda mēģinājumā definēt pasīvos partizānus, kas drīzāk atbilst aktīvajiem partizāniem, kuri darbojās zem legālās dzīves piesega. H. Strods nav pamatojis, kāpēc šāda kategorija būtu atsevišķi nodalāma, turklāt līdzšinējie pētījumi par partizānu darbību Latvijā kopumā rada iespaidu, ka šādas dzīves sarežģītības un paaugstinātā riska dēļ legāli dzīvojošo aktīvo partizānu, visticamāk, bija ļoti maz.

Nākamo vēsturnieku paaudzi partizānu cīņu pētniecībā visredzamāk pārstāv vēsturnieks Zigmārs Turčinskis, kurš savās publikācijās pievērsies faktu izpētei, lai apzinātu partizānu kara norises reģionu un partizānu organizāciju darbības robežās. Z. Turčinska darbs pētniecībā vērtējams kā nozīmīgs un kvalitatīvs, taču klasifikācijas kritēriju trūkums viņa pētījumos rada neskaidrības nacionālo partizānu sastāva raksturošanā.

Pirmajā Z. Turčinska monogrāfijā “Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa rietumu daļā. 1944.–1953. gads” nav definētas nacionālo partizānu kustības robežas. To parāda arī vismaz četrus bruņotu nelegālistu grupu⁶ pieskaitīšana partizāniem, kaut

gan tās neveica aktivitātes pret okupācijas režīmu, bet atsevišķos gadījumos tikai bruņoti pretojušās aizturēšanai (Turčinskis 2011, 243, 273). Raksturojot reģionā pastāvošo bruņoto pagrīdi, kā arī nelegālistu un partizānu savstarpējos kontaktus, pretošanās kustībai nepiederīgu grupu minēšana ir pamatota, taču ir apšaubāma to pieskaitīšana nacionālajiem partizāniem. Šādu personu skaits pētījumā ir pavisam neliels, taču, ar līdzīgu metodiku pētot situāciju pārējā Latvijā, tas, iespējams, vairākkārt palielinātos, kas būtu liela neprecizitāte.

Jautājuma problemātikai Z. Turčinskis nedaudz pievērsies monogrāfijā "Ziemeļlatgales "Neatkarības vienība". Pretošanās padomju okupācijai. 1946.–1954. gads" (2021). Z. Turčinskis izmanto jēdzienu "bruņota pretošanās kustība", par kuras sastāvdaļām viņš dēvē organizētas kaujas grupas jeb nacionālos partizānus, dažādas no represijām izbēgušo iedzīvotāju stihiski radušās grupas un arī pilnībā neorganizētus, bet bruņotus nelegālistus (Turčinskis 2021, 25–26). Tas daļēji izskaidro Z. Turčinska pieeju viņa iepriekšējā monogrāfijā, taču grūti piekrist bruņoto nelegālistu pieskaitīšanai pretošanās kustībai. Nelegālisti nebija viendabīgs kopums, un, tā kā Z. Turčinskis grāmatā nav definējis, kas domāts ar šo terminu, teorētiski tajā var ietilpt arī dažādi kriminālnoziedznieki bez saitēm ar pretošanās kustību. Tas gan būtu loģiski, ja domāta ne tikai politiska, bet visu veidu pretošanās.

Termina "kustība" piemērošana nelegālistiem ir diskutabla, jo tas nozīmē kādas idejas vārdā vienotu cilvēku kopumu, kas darbojas noteikta mērķa sasniegšanai.⁷ Nacionālo partizānu idejiskais mērķis bija īstenot darbības Latvijas neatkarības tuvināšanai, bet nelegālistiem tas bija savas dzīvības glābšana, kas vērtējama kā cilvēka pamatinstinktā balstīts individuāls motīvs. Šķiet, ka grāmatas autors ir izmantojis paplašinātu pretošanās jēdzienu, kas neaprobežojas ar nacionālo pretošanos, taču tas nepalīdz atšķirt nacionālos partizānus no citiem bruņotiem indivīdiem. Pozitīvi jāvērtē Z. Turčinska rakstītais par atbalstītājiem kā pretošanās kustības sastāvdaļu, bez kuras partizānu darbība nevar pastāvēt (Turčinskis 2021, 474).

Pilnvērtīgas definīcijas izstrāde ir nākotnes pētījuma uzdevums, bet var norādīt, ka par primārajiem kritērijiem izmantojama indivīda/grupas darbība un nodomi. Reāla darbība pasīvu partizānu gadījumā varēja nepastāvēt, tāpēc ir svarīgi vērtēt nodomus, piemēram, ieceri uzsākt pretdarbību labvēlīgākos apstākļos. Problēmas var rasties, ja nav ziņu par motīviem, taču tas nav iemesls pieskaitīt jebkuru bruņotu grupu vai indivīdu nacionālās pretošanās kustībai.

Visumā jāsecina, ka Latvijas nacionālo partizānu cīņu vēstures teorētisko jautājumu zemais izpētes līmenis radījis vērā ņemamas nepilnības līdzšinējos mēģinājumos Latvijas historiogrāfijā definēt nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus. Neskaidrā izpratne par bruņotās pretošanās kustības jēdzienu potenciāli var gan kropļot vēstures ainu, gan zināmā

mērā diskreditēt pretošanās kustības būtību, kas nozīmēja nevis vienkārši personīgās dzīvības glābšanu, bet gan ievērojama riska uzņemšanos, lai pretotos okupācijas režīmam.

HARALDA ĢEDERTA GRUPAS PIRMSĀKUMI UN DARBĪBA NACIONĀLĀS BRUŅOTĀS PRETOŠANĀS KUSTĪBĀ 1946.–1949. GADĀ

Haralda Ģederta grupu izveidoja trīs personas – Haralds Ģederts (Ludis, 1927–1995), Jēkabs Leimanis (Kurmīšs, 1906–1988) un Reinhards Vīdaušs (Fēlikss, 1921–1955). Raksta sakarā nozīmīga īpašība, kas vienoja šos cilvēkus, ir viņu atrašanās nacionālajā bruņotās pretošanās kustībā pirms grupas izveidošanās. Tas bija saistīts ar pēckara situācijas realitāti un tās sastāvdaļām – nacionālo partizānu cīņām, okupācijas režīma politiskajām represijām un Latvijas iedzīvotāju grūtībām adaptēties dzīvei padomju okupācijas apstākļos.

Rīdiniņš H. Ģederts 1945. gadā tika iesaukts obligātajā militārajā dienestā Padomju armijā, bet 1946. gada augustā dienesta apstākļu dēļ kopā ar citu latvieti dezertēja no savas vienības Igaunijas pilsētā Pērnavā. Pēc tam H. Ģederts ieradās Valmieras apriņķa Rencēnu ciema apkārtnē, kur sāka slēpties pie radniekiem. Kopš 1947. gada viņš uzturēja sakarus ar vietējo nacionālo partizānu Bernhardu Zariņu (1916–1949), kurš pēc aicinājuma ierasties Valsts drošības ministrijas (*MGB*) nodaļā 1947. gada pavasarī atkārtoti pārgāja pagrīdē un, ticot drīzam Rietumvalstu un PSRS karam, plānoja cīņu pret okupācijas režīmu (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 78.–79. lpp.).

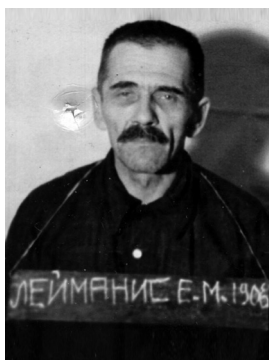
1948. gada rudenī H. Ģederts iestājās B. Zariņa grupā, kurā tobrīd atradās vēl viens Rencēnu pagasta iedzīvotājs Paulis Pommers (1918–1949). H. Ģederts nevēlējās darboties pretošanās kustībā, taču, trūkstot personīgajiem atbalstītājiem un izdzīvošanas iemaņām, viņš saprata, ka nespēs pārziemot viens pats. Kopā ar pārējiem partizāniem H. Ģederts uzbūvēja bunkuru mežā uz Rencēnu un Ēveles pagasta robežas un tajā iekārtojās. Pēc apmēram divu nedēļu ilgas atrašanās grupā H. Ģederts domstarpību dēļ to pameta. B. Zariņš un P. Pommers viņam pārmeta pasivitāti pārtikas un ieroču meklēšanā, savukārt H. Ģederts jutās atstumts no pārējo partizānu sakariem ārpus meža. Tā kā iemaņas bunkura ierīkošanā bija apgūtas, H. Ģederts uzbūvēja savu mītni citā meža masīvā uz Rencēnu un Burtnieku pagasta robežas. Tur H. Ģederts dzīvoja līdz arestam 1955. gada jūlijā (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 66.–67. lpp.).

Otrs grupas dalībnieks Jēkabs Leimanis starpkaru laikā bija dienējis Latvijas armijas Kurzemes artilērijas pulkā, bet pēc atvaļināšanās ar virsleitnanta pakāpi turpmāko laiku dzīvoja Valmieras pagastā. 1941. gadā

1. attēls. Haralds Gederts (1927–1995) 1955. gadā apcietinājumā. LNA-LVA, 1986–1–28770

Figure 1. Haralds Gederts (1927–1995) in custody in 1955

2. attēls. Jēkabs Leimanis (1906–1988) 1955. gadā apcietinājumā. LNA-LVA, 1986–1–28770

Figure 2. Jēkabs Leimanis (1906–1988) in custody in 1955

3. attēls. Reinharde Vīdauksis (1921–1955). LNA-LVA, 1986–1–28770

Figure 3. Reinharde Vīdauksis (1921–1955)

J. Leimanis dažas nedēļas atradās pašaisardzības vienībā, bet 1943. gadā tika iecelts par Valmieras cietuma priekšnieka vietnieku. 1944. gada februārī ticis mobilizēts Latviešu leģionā un dienējis 15. un 19. latviešu ieroču SS divīzijā, un pēdējās sastāvā bijis līdz Vācijas kapitulācijai 1945. gada maijā. Pēc atrašanās filtrācijas nometnē 1946. gadā J. Leimanis atgriezās Valmieras pagastā, bet 1947. gada vasarā pēc paziņu brīdinājuma, ka MGB Valmieras apriņķa nodaļa izrāda pastiprinātu interesi par viņu, J. Leimanis pārgāja nelegālā stāvoklī. Pagrīdes dzīves laikā viņš drīz satika B. Zariņu, ar kuru bija pazīstams kopš 30. gadiem un ar kuru turpmāk uzturējās kopā, taču drīz abu starpā parādījās nesaskaņas, jo J. Leimanim bija pilnīgi noraidoša attieksme pret B. Zariņa plāniem organizēt bruņotu pretošanos. J. Leimanis to uzskatīja par bezjēdzīgu, turklāt viņam šķita, ka B. Zariņš cenšas viņu izriktot. Attiecību konflikta dēļ J. Leimanis pēc aptuveni kopā pavadīta mēneša izstājās no B. Zariņa grupas un turpmāko laiku slēpās viens pats meža bunkurā netālu no Ēveles pagasta Pauku mājām. 1949. gada martā viņam pievienojās māju saimniece un viņa atbalstītāja Milda Apsīte (1893–?), kura pārgāja nelegālā stāvoklī, lai izvairītos no 25. marta deportācijas. J. Leimanis turpināja uzturēt sakarus ar B. Zariņa grupu, kas dzīvoja tajā pašā meža masīvā aptuveni 1,7 km attālumā, un viņš bija pēdējais, kurš satika tās vīrus pirms grupas pēdējās kaujas 1949. gada 30. aprīlī (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 307–308., 391. lp.).

Trešais grupas dalībnieks Reinharde Vīdauksis bija Ēveles pagasta iedzīvotājs, kurš 30. gadu beigās bija aizsargs. Nacistiskās Vācijas okupācijas periodā viņš bija dienējis 20. un 275. policijas bataljonā, bet pēc Vācijas

kapitulācijas un filtrācijas iziešanas R. Vidsauskis atgriezās savā dzimtajā pusē. 1946.–1948. gadā nezināmu iemeslu dēļ R. Vidsauskis atradās nelegālā stāvoklī, bet pēc legalizēšanās uzturēja ciešus sakarus ar B. Zariņu (LNA-LVA, 1894–Valkas apriņķis–6009, 18. lp.). R. Vidsauskis bija īpaši tuvs B. Zariņa grupas atbalstītājs un pat palīdzēja tai uzbūvēt 1948.–1949. gada ziemas bunkuru un ap to izvietot improvizētas mīnas, kuras aplenkuma gadījumā varēja uzspriecināt no bunkura. Šo aizsardzības sistēmu B. Zariņa grupa izmantoja savā pēdējā kaujā pret MGB spēkiem.

H. Ģederts iepazīnās ar R. Vidsauski, visticamāk, 1948. gadā tieši ar B. Zariņa starpniecību. Abi piedalījās arī grupas sagādes akcijā kādā 1948. gada rudens dienā, kad pārtikas krājumu veidošanai ziemei kopā ar B. Zariņu un P. Pommeru slepus nokāva cūku Valkas apriņķa Jērcēnu pagasta Mazlāšēnu mājās, ar kuru saimnieku kādam no zādzībā iesaistītajiem “bijuši kārtojami rēķini” (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 87., 96.–97. lp.).

HARALDA ĢEDERTA GRUPAS DARBĪBA VALMIERAS UN VALKAS RAJONĀ 1951.–1955. GADĀ

1951. gadā H. Ģederts un R. Vidsauskis apvienojās, lai veiktu zādzības vietējā apkārtnē un iegūtu izdzīvošanai nepieciešamās lietas. Atšķirībā no H. Ģederta, R. Vidsauskim tas nebija izdzīvošanas jautājums, taču, pēc viņa grupas biedru vēlākajām liecībām, R. Vidsauskis neesot vēlējies strādāt legālu darbu un labprātāk nodrošinājis iztiku šādā veidā. Tādējādi R. Vidsauskis bija legāli dzīvojošs grupas dalībnieks un šī iemesla dēļ zādzībās un laupīšanās valkāja masku. 1951. gada pavasarī grupai pievienojās arī J. Leimanis, kuru uzaicināja R. Vidsauskis. J. Leimanis kā gados vecākais un nosvērtākais dalībnieks nebija apmierināts ar pārējo noslieci uz pārgalvību un ālēšanos un 1952. gadā strīda dēļ aizgāja no grupas, taču atgriezās tajā 1953. gada vasarā, jo iegūt izdzīvošanai nepieciešamās lietas vienam pašam bija pārāk grūti (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 350. lp.).

Jaunizveidotā grupa pirmo zādzību veica 1951. gada maijā Jaunkēķu mājās Valmieras ciema padomes teritorijā, kur nokāva cūku pārtikai. Turpmākajā pastāvēšanas laikā līdz 1955. gada 24. jūlijam grupa veica vairāk nekā 50 zādzību un laupīšanu dažādu kolhozu fermās, kantoros, darbnīcās, veikalos un atsevišķos privātīpašumos. Latvijas PSR KGB inkriminēja grupai 48 šādas epizodes, jo pārējo gadījumā trūka pierādījumu un, visticamāk, arī arestētie dalībnieki nespēja atcerēties pilnīgi visas darbības (LNA-LVA, 1986–1–28770–6, 312.–319. lp.).

Analizējot uzskaitīto zādzību un laupīšanu raksturu, 43% gadījumu iegūti pārtikas produkti, 31% gadījumu savākti dažāda veida tekstilizstrādājumi, tostarp apģērbs. Naudas iegūšana konstatēta tikai 4% gadījumu,

bet grupa nav nodarbojusies ar zagto lietu pārdošanu. 14% gadījumu zagti motorizētie transportlīdzekļi – motocikli un automašīna –, lai palielinātu grupas mobilitāti un spēju veikt zādzības attālākās vietās. Tie tika nozagti privātpersonām, bet tā nebija galēja nepieciešamība izdzīvošanai, tāpēc šīs zādzības vērtējamās kā kriminālnoziedzumi. Mazāk veiktas instrumentu, medikamentu, kancelejas preču, dokumentu u. c. lietu zādzības. Zīmīgi, ka R. Vīdaušķis bija līcis H. Ģedertam glabāt bunkurā partijas sapulču dokumentus, kurus R. Vīdaušķis bija nozādzis Valmieras rajona kolhoza “Cēriba” kantorī, lai pēc okupācijas varas padzišanas varētu uzdot grupas darbību par pretošanos okupācijas režīmam (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 82.–83. lpp.). Acīmredzot R. Vīdaušķis apzinājās, ka grupas un arī viņa darbība ir daļēji krimināla, līdz ar to domāja, kā attaisnot savu darbību pastāvošās varas maiņas gadījumā.

Grupas pastāvēšanai punktu pielīka H. Ģederta muļķīgā rīcība pēc zādzības, kuru veīca kopā ar R. Vīdaušķi Kārķu veīkalā naktī uz 1955. gada 24. jūliju. Tā kā pēc īziešanas no veīkala bija pazudis viņu nozagtais pajūgs preču veīšanai, H. Ģederts mēģīnāja pierunāt kādas kravas automašīnas šoferi, lai viņš palīdž ar aizveīšanu. Tā kā šoferis atteīcās to darīt, R. Vīdaušķis pats aizgāja ar nozagtajām precēm līdz attālāk atstātajam H. Ģederta motocīklam, bet H. Ģederts paņēma no apzagtā veīkala vīna pudeli un sāka dzert. Būdams krietni īieībis, H. Ģederts kādā brīdī īzšāva gaisā no pistoles, lai piesaīstītu R. Vīdaušķa uzmanību, kurš īlgi nenāca atpakaļ. Tā arī nesagaidījis viņu, H. Ģederts pats devās līdz motocīklam.

R. Vīdaušķis nezināmu īemeslu dēļ neatradās arī pie motocīkla, tīkmēr Kārķos tīca sacelta trauksme un īzsaukta milīcija. H. Ģederts nolēma braukt prom, taču stiprā reībuma dēļ braucīena laikā vairākas reīzes nokrita no motocīkla, līdz to sabojāja, tāpēc tālāk motocīkls bija jāstumj. Aptuveni 2 kilometru attālumā no Kārķīem H. Ģedertu panāca milīcijas un KGB darbinīki, kuri viņu notvēra.

Tajā pašā dīenā uzsākto nopratīnāšanu gaitā H. Ģederts atklāja gan R. Vīdaušķa īdentitāti un dzīvesvīetu, gan J. Leīmaņa slēpšanās vīetu. 25. jūlijā KGB un milīcijas darbinīki aizturēja R. Vīdaušķi, kurš bēģšanas laikā tīca smagi īevainots un vēlāk mīra. J. Leīmanis un M. Apsīte tīca aizturēti 29. jūlijā. H. Ģederta aizturēšanas dīenā vīna bunkurā tīca atklāta arī vīna dzīvesbīedre Anna Bubnele (1926–2012), kas tur bija dzīvojusi kopš 1950. gada ar abu kopīgajīem bērīniem, kuri bija pīedzīmuši mežā (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 4.–5., 17., 49., 71.–72., 259. lpp.).

Grupas darbība nav saīstāma ar nacionālo pretošanos, ko drīz konstatēja arī Latvījas PSR KGB īzmeklētāji. Pēc H. Ģederta un J. Leīmaņa līecībām, R. Vīdaušķis, kurš bījis negatīvi noskaņots pret padomju okupācijas varu, gan esot aīcinājīs sprīdžīnāt braucošās padomju drošības dīenestu automašīnas, taču vīna grupas bīedri atteīkušies to darīt (LNA-LVA, 1986–1–28770–1,

314. lp.). Tā kā visi trīs H. Ģederta grupas dalībnieki bija cieši saistīti ar B. Zariņa grupu, viņi formāli ir uzskatāmi par nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekiem, taču H. Ģederts un J. Leimanis būtībā nebija nacionālie partizāni, jo viņu vienīgais mērķis bija izvairīties no represijām un izdzīvot. Paradoksālā kārtā tieši R. Vīdauksis, kura darbība vērtējama visnegatīvāk, pārliecības un rīcības ziņā kā B. Zariņa grupas atbalstītājs visvairāk atbilst pretošanās kustības dalībnieka statusam.

Raksta sakarā zīmīga ir H. Ģederta gaitu pieminēšana pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. 1998. gadā viņa sieva A. Ģederte (Bubnele) pieprasīja LVA izziņu, kas apliecinātu, ka viņa ir darbojusies nacionālajā pretošanās kustībā 1950.–1955. gadā. Tādējādi A. Ģederte centās piedēvēt sev dalību grupā, bet pašai grupai – darbošanos nacionālajā pretestībā. Izpētot H. Ģederta krimināllietu, LVA loģiski secināja, ka A. Ģedertei nebija nekāda sakara ar pretošanās kustību (LNA-LVA, 1986–1–28770–6, 451., 452. lp.). Ar to gan nebeidzās viņas centieni uzdot savu ģimeni par brīvības cīnītājiem, jo 1999. gada 30. aprīlī piemiņas pasākumā Ēveles baznīcas pagalmā par godu B. Zariņa grupas kaujas 50. gadadienai A. Ģederte savā stāstījumā uzdeva H. Ģedertu par kaujas dalībnieku, kuram ar ievainojumu sejā izdevies izlauzties no aplenkuma. Patiesībā H. Ģederts šo ievainojumu guva medus zādzības laikā 1950. gadā Rencēnu ciema padomes Jaunlāču mājās, kad to saimnieks viņu sašāva ar medību bisi. Tā vietā, lai atklātu, ka H. Ģederts tika notverts tāpēc, ka piedzērās zādzības vietā, A. Ģederte stāstīja, ka viņš apcietināts “ar nodevēju palīdzību”. A. Ģedertes uzstāšanās tika aprakstīta Latvijas Aizsargu organizācijas 8. Valmieras pulka priekšnieka Artūra Rešņa 1999. gada maija publikācijā Valmieras laikrakstā “Liesma”, kurā pati A. Ģederte nodēvēta par “partizānu sakarnieci”. Uz to reaģēja burtnieciete Mirdza Sēkliņa, kas bija atbalstījusi H. Ģederta ģimeni. Viņas versija par šiem notikumiem tika publicēta tajā pašā mēnesī “Liesmā” un ar nelielām neprecizitātēm atklāja H. Ģederta un viņa grupas reālo darbību (LNA-LVA, 1986–1–28770–1, 139.–140. lp.; Resnis 1999, 5; Sēkliņa 1999, 5).

SECINĀJUMI

Lai gan Latvijas nacionālo partizānu cīņu pētniecība ir veikta kopš 90. gadiem un par šo tematu izdotas vairākas zinātniskas publikācijas, tomēr joprojām nav izveidota uzkrātajām zināšanām atbilstoša nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībnieka definīcija. Līdzšinējās iestrādes nepalīdz skaidri nošķirt pie pretošanās kustības piederīgās personas no tādām, kuras nav veikušas mērķtiecīgas darbības pret okupācijas režīmu Latvijas neatkarības vārdā. Problēma nav attiecināma uz nacionālo partizānu atbalstītāju definēšanu, kuru noteikšana ir vienkārša.

H. Ģederta grupas piemērs parāda, ka jautājuma problemātika neaprobežojas tikai ar nepieciešamību konstatēt indivīdu esamību pretošanās kustībā. H. Ģederts un J. Leimanis nonāca partizānu rindās grūto apstākļu dēļ un bez nodoma kļūt par brīvības cīnītājiem, turklāt šāda nodoma viņiem nekad nav bijis. Tas demonstrē nenovēršamo, bet pilnīgi dabisko pretrunu starp statistiku, kurā šādi cilvēki ir uzskaitāmi kā partizānu kustības dalībnieki, un katra indivīda rīcības un motīvu izvērtējumu, pēc kura abas personas būtībā nav uzskatāmas par īstiem nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem. Šis ir simbolisks jautājums, kas parāda, ka starp dalību pretošanās kustībā un varonību vienmēr nav liekama vienādības zīme. Tas liek arī vērtēt, vai atrašanās pretošanās kustībā pati par sevi ir pietiekams pamats tikt atzītam par tās pilntiesīgu dalībnieku.

SAĪSINĀJUMI

KGB – Valsts drošības komiteja (*Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti*)

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

MGB – Valsts drošības ministrija (*Ministerstvo gosudarstvennoi bezopasnosti*)

PSR – Padomju Sociālistiskā Republika

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Haralda Ģederta krimināllieta, 1955. LNA-LVA, 1986–1–28770.

Eduarda Vidasus ģimenes deportācijas lieta, 1949. LNA-LVA, 1894–Valkas apriņķis–6009.

Kartotēka “Nacionālo partizānu grupu vadītāji”. LNA-LVA, 1825–2–1.

LITERATŪRA

Resnis, A., 1999. Atceroties Čigānkalna kauju. *Liesma*, 68, 5.

Sēkliņa, M., 1999. Par Čigānkalna kauju. Un par meliem. *Liesma*, 80, 5.

Strods, H., 1996. *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956*. Rīga: Preses nams.

Strods, H. (sast.), 1999. *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Preses nams.

Strods, H., 2006. Nacionālie un padomju partizāni Baltijā 1941.–1956. gadā: kopējais un atšķirīgais. R. Viksna (sast.). *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 19–35.

Strods, H., 2012. *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Turčinskis, Z., 2011. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķi un Alūksnes apriņķa ziemeļu daļā. 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Turčinskis, Z., 2021. *Ziemeļlatgales “Neatkarības vienība”. Pretošanās padomju okupācijai. 1946.–1954. gads*. Rīga: Latvijas Mediji.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ar terminu “nelegālists” tradicionāli tiek saprasta persona, kura nelegāli dzīvo valsts teritorijā, lai izvairītos no represijām par pretlikumīgu darbību. Termina nozīme ir ļoti plaša, un ar to var apzīmēt gan personas, kas dzīvo bez personu apliecinošiem dokumentiem, gan indivīdus, kas atrodas pagrīdē, lai glābtos no politiskajām represijām.
- ² Fonda aprakstā kartotēkas sadaļai dotais nosaukums nav korekts, jo KGB neizmantoja terminu “nacionālie partizāni” okupēto valstu pretošanās kustības dalībnieku apzīmēšanai, turklāt kartotēkā ietverti ne tikai nacionālie partizāni, bet arī nelegālisti.
- ³ Pēc līdzšinējiem aprēķiniem izstrādē esošajā raksta autora promocijas darbā “Nacionālo partizānu darbība Rietumvidzemē (1944–1953)”. Skaitļi vēl tiek precizēti.
- ⁴ 1949. gada 31. decembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija izsludinātās administratīvi teritoriālās reformas ietvaros Valmieras un Valkas apriņķi tika pārveidoti par rajoniem.
- ⁵ Likuma 2. panta pirmajos divos apakšpunktos noteikts, ka par nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem atzīstami Latvijas pilsoņi un Latvijas iedzīvotāji, kuri Latvijas teritorijā no 1940. gada 17. jūnijam līdz 1960. gada 31. decembrim: 1) piedalījās bruņotā un pagrīdes pretošanās cīņā pret okupācijas režīmu militārajiem formējumiem un šo režīmu administrāciju; 2) veicināja bruņoto un pagrīdes pretošanās cīņu, sniedzot cīnītājiem materiālu un citādu palīdzību un riskējot ar savu brīvību un dzīvību.
- ⁶ Pamatojoties uz Z. Turčinska sniegto informāciju par konkrēto grupu aktivitātēm un motīviem, par partizānu grupām nav uzskatāma Augusta Andersona grupa (1949–1950), Tauriņu ģimenes grupa (1949), Oskara Eziša un Viļa Apses grupa (1949), kā arī Artūra Kalniņa grupa (1950) jeb kopā 18 personas. Salīdzinājumam – pasīva bija arī grāmatā minētā Arnolda Brambja grupa (1945–1946) un Kārļa Mežuļa grupa (1945–1946), taču autors norāda, ka tām pastāvējuši nodomi veikt bruņotas pretošanās akcijas, tāpēc tās vismaz nosacīti var dēvēt par partizānu grupām.
- ⁷ Jēdziena skaidrojums dažādos autoru pētījumos un uzziņu avotos ir atšķirīgs niansēs, taču pārsvarā tā pamatacenti ir ievērojamas sabiedrības daļas iesaiste, kopīga ideoloģija un mērķis, kā arī mērķtiecīga darbība iecerēto pārmaiņu panākšanai vai veicināšanai. Sk., piemēram, Diani, M., 1992. The Concept of Social Movement. *The Sociological Review*, 40 (1), 1–25.

NATIONAL PARTISANS OR ILLEGALS: THE EXAMPLE OF HARALDS ĢEDERTS GROUP IN VALMIERA AND VALKA DISTRICT (1946–1955)

REINIS RATNIEKS

MA in History, PhD student at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

E-mail: *ratnieksr@gmail.com*

ABSTRACT

The article discusses the problems in attempts to define the participants of the national armed resistance movement in Latvian historiography by viewing an example of a group of persons related to the national resistance movement, whose activities were not part of the national resistance efforts. As a result of the research, it can be concluded that, so far, the proposed definitions in Latvian historiography do not give a sufficient explanation regarding the members of the national armed resistance movement. The question of status and actual motives is, to some extent, related to the problem of definition. Namely, in some cases, there is a difference between a person's formal affiliation with a national resistance movement and his actual motivation to participate in it, which may be unrelated to the movement's aim.

Keywords: national resistance movement, national partisans, illegals, historiography, criminal offenses.

SUMMARY

Despite the fact that several studies dedicated to national partisan struggles have been published in Latvia since the 1990s, the question of defining the members of the national armed resistance movement in historiography has been touched upon rather superficially, without an in-depth analysis. The current definitions do not fully cover the national armed resistance movement. A number of problems can be identified, such as an overly narrow or broad understanding of its boundaries, not including all members of the movement or including those who did not join the struggle against the occupation regime. One of the major shortcomings is the lack or underutilization of evaluation of motivation and activity that can be used as the key elements to construct an appropriate definition.

The example of the Haralds Ģederts group examined in the study demonstrates the problem that people who did not aim to fight for the restoration

of Latvia's independence, but only to facilitate their living conditions, could join the armed resistance movement. Afterwards, in 1951, these people formed their own group, which engaged in various thefts and robberies to obtain the necessities of survival, and the activities of this group had nothing to do with the ideas of the national resistance movement. Thus, it is possible to identify a natural contradiction between a person's formal status as a member of a national partisan group and his real motivation for participation. The activities of the H. Ģederts group in the 1950s show the need for a definition based on clear criteria, as the formal presence of group members in national partisan ranks does not automatically mean that such a group belonged to the national resistance movement. The evaluation of their motivation and activities shows that the group did not plan to engage in resistance against the occupation regime.